

A hozzátartozás struktúrái

Hermeneutikai és alkalmazott filozófiai kutatások

Kiadói tanács:

Dr. Benedek József egyetemi tanár (Kolozsvár)
Dr. Gábor Csilla egyetemi tanár (Kolozsvár)
Dr. Rostás Zoltán egyetemi tanár (Bukarest)

EGYETEMI FÜZETEK
10.

Megjelent a Szülőföld Alap támogatásával

A hozzátartozás struktúrái

Hermeneutikai és alkalmazott filozófiai kutatások

**A kötetet szerkesztette
Veress Károly**

**EGYETEMI MŰHELY KIADÓ
Bolyai Társaság – Kolozsvár
2010**

A kötet a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Filozófia Tanszékcsoportja magyar tagozatán megvalósult, az *Alkalmazott filozófiai kutatások* mesterképző, valamint a *Kommunikáció és kultúra* doktori iskola kutatási programjába illeszkedő közös kutatási projekt eredményeként létrejött tanulmányokat tartalmazza.

A 2923/2/2009 pályázati számú és a RO129157-055 regisztrációs kóddal bejegyzett kutatási projektet, valamint e tanulmánykötet megjelenését a Szülőföld Alap támogatta.

© Szerzők; Bolyai Társaság, 2010.

Kiadja az Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kolozsvár
Felelős kiadó: Szőcs Krisztina
A kiadvány felelős szerkesztője: Veress Károly
Korrektúra: András Zselyke
Borítóterv: Makkai Bence
Számítógépes tördelés: Szőcs Krisztina
Nyomta az AmGraphis, Kolozsvár

ISBN 978-606-8145-08-2

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
A hozzátartozás struktúrái / ed.: Veress Károly. - Cluj Napoca : Egyetemi
Műhely Kiadó, 2010
ISBN 978-606-8145-08-2

I. Veress, Károly (ed.)

1

Tartalom

Előszó	7
Kerekes Erzsébet	
<i>Idő és lét összetartozása a heideggeri gondolkodásban</i>	9
Schmidt Dániel	
<i>A hagyomány meghatározó szerepe a létmódusok kutatásában</i>	25
Veress Károly	
<i>A hozzátartozás mint alapstruktúra</i>	41
Gregus Zoltán	
<i>Értelemtöbblet a művészet tapasztalatában</i> <i>(Gadamer és Merleau-Ponty)</i>	71
Péter Mónika	
<i>A megértés és érzékelés viszonya az esztétikai tapasztalatban</i>	93
Adorján Beáta	
<i>A metafora mint a léthez hozzátartozó</i>	107
Miklós Beáta	
<i>A hozzátartozás struktúrája a nyelv és a szó területén</i>	119
Talált Évike	
<i>Az írásos hagyomány megértése</i>	137
Lázár Zsolt	
<i>A film nyelvi világkifejezése</i>	153
Ferencz Enikő	
<i>Elismerés mint megértés?</i>	165
Lurcza Zsuzsanna	
<i>A kiforditottság hermeneutikája</i>	187
Száva Csanád	
<i>A hozzátartozás struktúrái és az identitástapasztalat</i>	207
Szőcs Krisztina	
<i>A közép-európaiság mint identitástapasztalat</i>	223
Kovács Judit	
<i>A találkozás pillanatában megegyezni</i>	237
Hunyadi Attila Gábor	
<i>Ethosz és etnosz a kisebbségi intézményekben. „Etikai” és/vagy „etnikai” affiliáció a szövetkezeti mozgalmakban</i>	251
Összesített irodalom	277
<i>A kötet szerzői</i>	289
<i>Rezumate</i>	291
<i>Abstracts</i>	299

*A kifordítottság hermeneutikája**

„A filozófia világa magában és magáért véve fordított világ”.¹

Milyen értelemben merülhet fel a kifordítottság fogalma a világi léttel és egy azzal „szemben” álló *avilági*² nemléttel összefüggésben? Beszélhetünk-e egyáltalán ilyen dimenziókról? Mit képviselhet az avilág a világgal, a nemlét a léttel, a semmi a valamivel szemben? Értelmezhető-e vajon az egyik a másik kifordítottjaként? Miben áll a semmi és a valami összetartozása és egymásra vonatkozása?

Jelen tanulmányban a fenti kérdésekre keresem a választ, abból az előfeltevésből kiindulva, hogy a világ *összetartozik* egy avilággal, a lét a nemléttel, a semmi a valamivel, valamint ez az eredendő összetartozás létünk más vonatkozásaiban is megmutatkozik (nyelvben és identitásban egyaránt).³ Ez az

* A szerző ezúton fejezi ki köszönetét az Európai Szociális Alap által 2007–2013 között társfinanszírozott „Újító jellegű doktori tanulmányok a tudáselvű társadalomban” című projekt keretében a POSDRU/88/1.5/S/60185 számú szerződés alapján nyert támogatásért, amely nagymértékben elősegítette a kutatást és e tanulmány kidolgozását.

1 Hegel – Schelling: *Hit és tudás*. 18.

2 Az avilág fogalmán a világgal „szemben” állót értem, vagyis azt, ami már/még nem tartozik a világhoz, ami maga nem világ. Ez a dimenzió azonban nem nevezhető egy másik világnak, mivel ez önellentmondó lenne. A világ szót értelmezhetjük úgy is, mint ami belátható a világosság által, ami megmutatkozik, ami világlik. Ekképp az avilág mindaz, ami nem mutatkozik meg, ami „szemben” áll a világgal, ami a világ kifordítottjaként gondolható el. Hangsúlyoznám azonban már itt a bevezetőben, hogy ezek a fogalmak nem is szemben állnak egymással, hanem összetartoznak.

3 Ezzel kapcsolatban még lásd. *Spekulativitás és összetartozás* c.

összetartozás egy olyan összetartozásként ragadható meg, ahol a két dimenzió nem egy zárt meghatározottság, determináció, hanem éppen az adja lényegi sajátosságait, hogy átjárhatósági viszony áll fenn közöttük. Mindig van valami, ami bekerül a világba – vagy létet kap úgymond –, ugyanakkor van, ami kiesik belőle és elveszíti a létét. A világ és az avilág, a lét és a nemlét folytonos játékát éppen ez az átjárhatósági viszony, képlékeny határ teszi azzá, ami.

A világ és az avilág viszonyáról elmondható tehát, hogy egyrészt összetartoznak, ezek azonban úgy tartoznak össze, hogy különbözőségük *egység*, abban a gadameri értelemben, mely olyan különbözőségről beszél, amely éppenhogy nem akar különbözőség lenni. Másrészt pedig a fenti értelemben vett különbözőség az alapja a két dimenzió lényegiségének, vagyis egymás viszonylatában azok, amik, egymás viszonylatában tudnak önmagukként létezni, vagy nem létezni, ugyanakkor mégis egységükben válnak igazán beláthatóvá és értelmezhetővé.

Ahogy H.-G. Gadamer rávilágít, „minden létezőnek abban áll a meghatározottsága, hogy ez, és nem az”.⁴ Ez az álláspont vonatkoztatható a világra is, már Platón is felismerte, hogy „voltaképpen a létben levő nemlét teszi lehetővé a létezőről való beszédet”.⁵ Parmenidész ezzel szemben amellet érvel, hogy csak a lét van, a semmi pedig egyáltalán nincs. Kérdés viszont az, hogy a semmi problémája valóban elintézhető lenne-e e parmenidészi okfejtéssel? A valamiben csak a valamiség van, a semmiben pedig csak a semmiség lenne? Hérakleitosz viszont a parmenidészi érveléssel ellentétben már kiemeli, hogy a lét annyira van, mint a semmi, minden folyik, *pantha rhei*, vagyis minden mozgásban van.

Amennyiben elfogadjuk a tételt, miszerint a lét csak lét, a semmi pedig csak semmi, akkor egy absztrakt azonosságrendszerhez jutunk, ez pedig a panteizmus helyeslését feltételezné. Parmenidésznél és Spinozánál is a lét

tanulmányomat. Erdélyi Múzeum. 2010/3–4.

4 Gadamer, H.-G.: *Igazság és módszer* (1984). 310.

5 Uo.

önmeghatározatlan marad, mivel nincs vonatkozási alap másra, nem mennek tovább az abszolút szubsztanciától a negatív irányába is. A buddhizmusban ezzel szemben a semmi az abszolút elv, de úgy, hogy a lét és a semmi egyesülése a mozgatórugó. Hegel pusztán tautológiának nyilvánítja azt az állítást, miszerint „ex nihilo nihil fit – a semmiből semmi sem lesz”.⁶ Hegel ezért helyesen mutat rá a *levés* azon mozzanatára, amelyben lét és semmi összetalálkozik, s különbözőségük pedig *eltűnik*.

Jelen tanulmány megelőlegezett következtetése az lehetne, hogy a világ és az avilág, a lét és a nemlét, a semmi és a valami vonatkozásában az összetartozásukban rejlő viszony a lényegi feltétele teljes belátásuknak, ugyanakkor az összetartozásukkal párhuzamosan fennálló különbözőségük az alapja létük vagy nem létük egyediségének és lehetőségének. Azonban összetartozásuk egy folyamatos játékként, mozgásként képzelhető el, amely által megvalósul az átjárás a két dimenzió között.

1. Filozófia a lét fókuszában

Heidegger felfogásában a világ és a világnézet a mindenkori ittlétre vonatkozik, a filozófia feladata pedig éppen abban áll, hogy „a világ egyetemességére és az ittlét végsőjére, a világ és az élet honnan-jára [Woher], hová-jára [Wohin] és mi célból-jára [Wozu]”⁷ kérdezzen rá. E világnézethez hozzátartozik egy többszörös pozitivitás, vagyis minden létező ittléjtében gyökerezik, valamint a létező világra vonatkozik, és az ittlétet értelmezi. A pozitivitás tehát mindig „a létezőre, a létező világra, a létező ittlétre való vonatkoztatottság”,⁸ az ittléthez pedig hozzátartozik egy feltárt világ, valamint önmaga feltártsága.

⁶ Hegel, G. W. Fr.: *A logika tudománya* I. 60.

⁷ Heidegger, M.: *A fenomenológia alapproblémái*. Osiris/Gond-Cura Alapítvány, Budapest, 2001.17.

⁸ Uo. 21.

Heidegger elgondolásában tehát a filozófiának mindig azzal kell foglalkoznia, ami létezik, azzal, ami van.

Ebben a kontextusban a kérdés úgy adódik, hogy mi van azzal, ami nincs, vagy még nincs, ami csak a lehetőség szintjén létezik? Vajon valóban ki lehetne iktatni a nem létező (a semmi), vagy a lehetőségként létező kérdését a filozófia alapproblémái közül, és csak a létezők vizsgálatára lehetne redukálni azt? Heidegger is adott ponton kérdéssé teszi annak a létmódját, ami ugyan nincs, de *adódik*. Éppen azt emeli ki Heidegger is e ponton, hogy ahhoz, hogy a létezőt mint létezőt hozzáférhetővé tegyük magunk számára és hozzá viszonyulhassunk, lennie kell annak, ami ugyan nincs (*nicht ist*), de lennie kell (*es geben muss*), ahhoz, hogy a létezőt és a létet megragadjuk.⁹ Ennek ellenére azonban Heidegger szerint „a lét a filozófia valódi és egyetlen témája”.¹⁰

Hegel elgondolásában a lét és a semmi *ugyanaz*, ebben az ugyanazban pedig az azonosság kérdése érhető tetten, vagyis a valami és a semmi ugyanazsága és egysége. A gadameri hasonlathoz visszatérve, a semmi és a valami, a világ és az avilág közötti különbözőség olyan különbözőség, amely nem akar különbözőség lenni, így éppen a különbözőség kategorikus hiányából adódóan lehet ugyanaz, fenntartva, hogy a különbözőség és az ugyanazság ebben az értelemben spekulatív különbözőség és spekulatív ugyanazság.

Heidegger szerint is a lét elgondolásakor a semmi elgondolásával találjuk szemben magunkat, vagyis a léten semmit sem gondolhatok. Azonban Heidegger alapvető kérdése mégis a létre vonatkozik, arra, hogy mi a lét, és hogyan lehetséges annak megértése?

1.1. Kiindulni a létezőből

Heidegger kifinomult érzékenységgel különbözteti meg a „levés” különböző formáit és módosulásait. Ekképp, amit a skolasztika meg Kant is egzisztenciának nevez, azt Heidegger

9 Vö. uo. 22.

10 Uo. 23.

„meglétnek” (*Vorhandenheit*) nevezi, e kifejezés alatt pedig a természeti dolgok létmódját érti. Ezzel szemben a „Dasein” egy meghatározott létező, az emberi létező, amely mi magunk vagyunk, s ez ittlétként ragadható meg.¹¹ Ebben az összefüggésben merül fel a világban való lét mint az ittlét határozománya és a világon belülség mint a meglévő egyik lehetséges határozománya.

Kitűnik e heideggeri terminológiából is, hogy mennyire árnyalt kép festhető a létezésről, a levésről. Ebben az esetben viszont az a kérdés, hogy nem egészíthető-e ki és árnyalható tovább ez a kép, ha megfordítjuk vizsgálódásaink kiindulópontját, és a nemlét, a nemlétező felől is megpróbáljuk elgondolni ugyanezt a mozgást? Valójában így alakulhat ki egy átfogóbb rálátás a lét és nemlét, a világ és az avilág összetett és bonyolult hálózataira.

Heidegger szerint minden létező megszólítható és megtárgyalható, lényegszerűségéhez hozzátartozik egy feltárt világ és önmaga feltártsága, el-nem-rejtettsége volt. A létező léte pedig „közvetlenül csak a létezőből való kiindulásban lesz hozzáférhető”.¹² Az ontológiai vizsgálódásunk ekképp a létezőből indul ki, de onnan „el- és visszavezetődik annak létére”.¹³ Éppen ebben áll Heidegger szerint a fenomenológiai redukció lényegi mozzanata, hogy vizsgálódásainkat visszavezetjük a létezőtől a léthez.

Kétségtelen, hogy a létező léte a létezőből való kiindulásban férhető hozzá elsődlegesen, azonban a létező létének megértése éppen a létező lehetőségként való léte, valamint nemléte felől is végigjárható. Ez pedig, nézetem szerint elengedhetetlen ahhoz, hogy teljességében beláthatóvá váljon a létező, a valami, a világ, melyek folyton a nemlétező, a semmi, az avilág viszonylatában tárulkoznak fel önmagukként, velük együtt alkothatnak egy átfogó képet, amely az összetartozásuk felől írható le. Heidegger is hangsúlyozza, hogy a véges létező tud nem

11 Uo. 40.

12 Uo. 34.

13 Uo.

lenni is, ez annyit jelent, hogy ahhoz ami, vagyis a realitásához, nem tartozik hozzá szükségszerűen az egzisztencia, ebben az esetben „a lehetőség és a valóság a létezőben összetalálkoznak”.¹⁴

A világ és az avilág, a lét és a nemlét közötti átjárhatósági viszony éppen azon áll vagy bukik, hogy a valami, ami a lehetőség szintjén létezik, átvezetődik a világba, ugyanakkor fordítva is érvényes ez a mozgás, azaz ami véges létezőként van jelen, az átvezetődik, visszaesik a nemlétebe, az avilágba, kiesik a világból úgymond.

1.2. Kiindulni a semmiből

Hogyan ragadható meg egyáltalán a heideggeri ontológiai világgéppel szemben a semmi, a nemlét, az avilág? Ha fenomenológiai szempontból próbáljuk megvilágítani a semmi, a nemlét, az avilág kérdését, akkor az valami olyan kell, hogy legyen, ami nem mutatkozik meg, ekképp lényegi sajátosságát az adja, hogy nem látható be, azaz antifenomén, vagyis egy negatív fenomenológia felől kellene továbbkérdezni. E kérdés megvilágítása egy negatív fenomenológiát, egy negatív ontológiát, negatív megközelítéseket feltételez.

A fenomenológia görög kifejezés, mely a megmutatkozni igéből származik, jelentése kiterjed mindarra, ami megmutatkozik, ami belátható, napvilágra hozható. Heidegger a fenomént úgy határozza meg, mint ami „*önmagán megmutatkozó, a megnyilvánuló*”,¹⁵ a fenomenológia feladata pedig „*önmagából láttatni azt, ami önmagát megmutatja*”.¹⁶

Ebből a perspektívából az antifenomén mindaz, ami nem mutatkozik meg, ami nem látható be, vagy éppen nem (vagy még nem) hozható napvilágra. A negatív fenomenológia pedig nem tud láttatni, mert még nem mutatkozik meg az önmagát (nem vagy még nem) mutató. Milyen létjogosultsága lehet ebben az

14 Uo. 103.

15 Heidegger, M.: *Lét és idő* (2004). 45.

16 Uo. 52.

esetben egy negatív fenomenológiának? Jelentősége abban áll, hogy érzékeltesse a lét és a nemlét, a megmutatkozó és a meg-nem-mutatkozó közötti árnyalatok széles skáláját. Lényege nem a vissza a „dolgokhoz” maximában tárul fel, hanem „vissza a semmihez” maximában, azonban nem úgy, mintha ez valóban semmi lehetne, hanem éppen a dolgoknak egy önmaguk előtti állapota, vagyis nem negatív fenomenológia, hanem inkább *prefenomenológia*. Heidegger szerint is a fenomenológiának azt kell láttatnia, „ami mindenekelőtt és többnyire *nem* mutatkozik meg, és – ellentétben azzal, ami mindenekelőtt és többnyire megmutatkozik – *el van rejtve*, egyúttal azonban olyasvalami, ami lényegszerűen hozzátartozik ahhoz, ami mindenekelőtt és többnyire megmutatkozik”.¹⁷

1.3. A semmi és a valami összetartozása

Nem lehetséges-e vajon, hogy a lét, a valami, a világ megértése éppen az azzal „szemben álló” és azzal összetartozásban levő nemlétből, a semmiből, az avilágból érthető meg? Helyesebben fogalmazva a lét és a nemlét, a semmi és a valami, a világ és az avilág összetartozásában mutatkozik meg igazán a lét és a nemlét igazi értelme. Nem lehetséges-e, hogy erre vonatkozik igazából az élet honnan-ja és hová-ja? A megértésre való törekvésünket nem csak a létezőből kiindulva kell elgondolni, hanem a semmiből (és a lehetséges létből) kiindulva is végig kell járni a *lehetőségek* útját, ahhoz, hogy egy komplexebb összefüggésben mutakozhasson meg a létező, az, ami van, maga a világ. Következésképp a létező, a valami, a világ belátása szükségképpen kettős szempontból igényel megvilágítást: egyrészt pozitív szempontból, amely mindig a létező felől tárható fel, másrészt negatív szempontból, a nemlétező vagy a lehetőség szintjén létező felől, mivel a létező, a valami, a lehetőség és lét összetartozásában mutatkozik meg, de úgy, hogy mindenekelőtt magában hordozza annak a lehetőségét is, hogy ne legyen, vagy éppen más legyen.

17 Uo. 53.

Ezért gondolom úgy, hogy itt egy kétirányú mozgásról van szó. Egyrészt a semmiből való kifordulás a lehetőségek világába, valamint a lehetőség kiegészülése a léttel, másrészt a létből való kihullás a lehetőségek vagy éppen a lehetőségek nélküli világba. A lehetőség szintjén létező, vagy mondjuk úgy, a lehetséges lét is lét valamiképp, azonban a nemlétből is jogosult, mivel nem valóságos lét, hanem csak lehetséges lét, vagyis lét is és nemlét is, a közties szféra tulajdonképpen lét és nem lét között, mely lét és nemlét alapja (forrása) is egyben. Ez a lehetséges lét nem is valami, de nem is semmi, ekképp a semmin kívül sem csak a valami van, a valamin kívül sem csak a semmi, hanem a lehetséges létnek bonyolult hálózatai. E kétirányú mozgást Hegel a *levésben* véli felfedezni, a levés biztosítja ebben a hegeli értelemben az átjárást a lét és a nemlét, a semmi és a valami között. Arra a kérdésre pedig, hogy hogyan fordulnak a fenti dimenziók egymásba, válaszul az adható, hogy a *spekuláció* által.

1.4. A semmi és a valami egymásra vonatkozása

Amennyiben csak a létező fókuszába állítódik a filozófia létezőről, valamiről szóló diskurzusa, annyiban fennáll annak a veszélye, hogy elfedődik a semmi, a nemlét felől bejárható út, és ami a leginkább rejtve marad, az a kettő egymásra vonatkozó és összetartozó viszonya. Az a viszony fedődik el, amely által valóban belátható lenne mindenik sajátos egyedi önmagasága, lényegszerűsége, mivel ezek egymásból, egymás mellett létezve mutatkoznak meg igazán akként amik, a maguk különbözőségükben felmutatott egységüként.

A létnek és nemlétnek, a valaminek és a semminek ez az egymásra vonatkozó viszonya jól megvilágítható fordított perspektívából, azaz egymásra-nem-vonatkozásukból. Következésképp, amennyiben nem létezik ez a viszony, annyiban nem ragadható meg a létező, a valami sajátossága, és ugyanakkor (a nemléttől, a semmitől való) különbözősége. Ebben az esetben a létező önmagasága, a valami valamisége homályban marad, és csak lehetőségként az, ami. Csak a lehetőség szintjén létezik az önmagaságának a feltárulása, amely éppen a fordított viszonyból

elgondolt nemléttel, semmivel való találkozás viszonylatában mutatkozik meg az értelmező hozzáállásunk számára. A köztük húzódó egymásra vonatkozó viszony az, amely valódi lehetősége a lét és a nemlét, a semmi és a valami sajátosságának a feltárulására, ugyanakkor az összetartozásukban válik igazán érthetővé egységük és különbözőségük egyaránt.

2. A hegeli dialektika a lét és a semmi tükrében, avagy a gadameri spekulativitásfogalom megelőlegezése

Hegel a dialektika általános mozgási formáinak a feltárásával ráirányítja a figyelmünket a szellemi világ (és nem csak, hanem a természeti és történelmi világ) abbéli sajátosságára, hogy az állandó mozgásban van, vagyis a folyamatban, a folytonos változásban és átalakulásban leli érvényességét. Mindezen túllépve Hegel szándéka e mozgások összefüggéseinek és mozzanatainak a feltárására irányul. A dialektikus mozgás mozzanatainak feltárása pedig a spekulatív gondolkodás felől bontható ki. Hegel szembeállítja a spekulatív és az okoskodó gondolkodást, kiemelve, hogy a filozófia maga spekuláció, abban az értelemben, hogy sajátossága éppen abban jelentkezik, hogy lemond a tudás megszokott magatartásmódjáról. Hegel azzal a kritikával illeti Kantot, hogy amennyiben az értelmet kizárólag a tapasztalatra korlátozza, annyiban lemond a spekulatív gondolkodásról. A hegeli értelemben a spekulatív viszonyt dialektikus ábrázolásba kell átmennie, a dialektika így a spekulatív kifejezése, megmutatása annak, ami a spekulatívban rejlik. Hegel a spekulatív tételt a dialektikus mozgással hozza kapcsolatba úgy, hogy a spekulatív a „belső gátlás és a lényegnek nem-létező visszatérése magába”.¹⁸ A spekulatív igazságnak ebben az értelemben mindig dialektikus formát kell öltenie.

A gadameri kritika szerint a hegeli dialektikának nyelvvel kapcsolatos gondolatmenete alárendeli a nyelvet a kijelentésnek, és éppen ez az, ami ellentétben áll a hermeneutikai tapasztalat

¹⁸ Hegel, G. W. Fr.: *A szellem fenomenológiája*. 42.

lényegével, az emberi világtapasztalat nyelviségével.¹⁹ Azonban a hegeli dialektika a lét és a semmi vonatkozásában, valamint az objektív és a szubjektív közötti különbség eltűnésének felismerésében már megfogalmazódnak azok a mozzanatok, amelyek lényegében megelelőlegeznek a gadameri spekulativitásfogalom értelmét.

2.1. A lét és a semmi, a valami és a semmi Hegel dialektikájában

Hegel éppen a lét és a semmi egységét állítja előtérbe. A kezdet problémájának tekintetében azt emeli ki, hogy annak mind a semmit, mind a valamit tartalmaznia kell, de úgy, hogy a semmi magában hordozza annak a lehetőségét, hogy valamivé váljon, és fordítva. „A kezdet tehát a létet mint olyant tartalmazza, amely távolodik a nemléttől (...) az, ami kezdődik, már *van*, de éppen annyira még *nincs*.”²⁰ Így a kezdet éppen a valami és a semmi *egysége*, „a különbözőség és a nemkülönbözőség egysége”.²¹ Ebben a gondolatmenetben – a különbözőség és nemkülönbözőség egységében – világosan tetten érhető a hegeli gondolkodásmód a gadameri spekulativitásfogalom megelelőlegezése. Gadamer is éppen olyan különbözőségről beszél a spekulativitás kapcsán, amely nem akar különbözőség lenni, amelyben kimutatható a tükröző és tükrözött különbözősége, de ugyanakkor nem-különbözősége is, és ezek összetartozása egységként valósul meg.

Hegel elgondolásában a lét „meghatározott általában mással szemben”,²² „meghatározza magát önmagán belül”,²³ valamint „az elvont meghatározatlanságban és közvetlenségben kell a létnek kezdetnek lennie.”²⁴ Ami a hegeli filozófiából a jelen vizsgálódásunk szempontjából – a lét és a nemlét, a semmi

19 Vö. Gadamer, H.-G.: *i.m.* 325.

20 Hegel, G. W. Fr.: *A logika tudománya I.* 49.

21 Uo. 50.

22 Uo. 55

23 Uo.

24 Uo.

és a valami, a világ és az avilág vonatkozásában – jelentőséggel bír az az, hogy kimutatta a lét és a semmi *összetartozását*, Hegel szavával élve *ugyanazságát*. „A lét, a meghatározatlan közvetlen, valójában *semmi*”.²⁵ A semmi pedig „maga az üres szemlélet és gondolkodás, mint a tiszta lét.”²⁶ Következésképp a semmi „ugyanaz a meghatározás vagy helyesebben meghatározás-nélküliség, s ezzel egyáltalán ugyanaz, ami a tiszta *lét*”.²⁷

Fontosnak tartom kiemelni, hogy a lét és a semmi ugyanazsága Hegelnél tulajdonképpen az egységükre vonatkozik. Nem helyeződik előtérbe sem a lét, sem a semmi, hanem éppen ezek együttes összetartozása az, amin a hangsúly van. Így a hangsúly nem a semmin van, de nem is a léten, hanem ami lényeges az az, hogy a lét átmenet a semmibe, és a semmi a létbe. Hegel helyesen felismerte, hogy a lét és a semmi elválaszthatatlanok és éppen egymás vonatkozásában azok, amik, „mindegyik eltűnik ellentétében”,²⁸ de olyan mozgás által tűnnek el „ellentéteikben”, amely a levés maga, olyan mozgás ez, amelyben különböző a kettő, de olyan különbség által, amely éppoly közvetlenül feloldott. Világosan kivehető ebből a fenti gondolatmenetből is a gadameri spekulativitás kérdésének hegeli előrevetítése. Éppen azt hangsúlyozza Hegel is, hogy mindenben a létnek és a semminek az egysége mutatkozik meg, vagyis e fogalmakat értelmetlen szétválasztani.

A semmi és a lét egysége a *levésben* ragadható meg a leginkább, a kettő különbsége a levésben mutatkozik meg, de ugyanakkor meg is szűnik. A levés tehát Hegel elgondolásában ugyanúgy tartalmazza a lét és nemlét fennállását. „A levés a lét és a semmi elválaszthatatlansága”.²⁹ A levésben a lét és a semmi egysége mutatható fel, ahol a lét vonatkozás a semmire, és fordítva, a semmi vonatkozás a létre. A levésben a semmi eltűnéséről beszélünk a létben, és fordítva, a semmiben a lét

25 Uo. 58.

26 Uo.

27 Uo.

28 Uo. 59.

29 Uo. 80.

eltűnéséről a semmiben, vagyis a lét és a semmi eltűnéséről általában.³⁰

Az átmenet tehát a lét és a semmi között éppen a *levésben* valósul meg. Ez az átjárási lehetőség a két dimenzió között elgondolhatatlan, amennyiben a létet elszigeteljük a semmitől és fordítva, a semmit a léttől. Amennyiben elszigetelten fogjuk fel a két dimenziót, annyiban nincs vonatkozásuk egymásra, így pedig nem is mérhetőek be lényegi sajátosságaik és az egységükben megmutatkozó különbözőségük összetartozása, ebben áll a lét és a semmi dialektikus és spekulatív természete.

2.2. A lét és a semmi egyazonossága

Hegel világosan belátta tehát, hogy a lét a semmit tartalmazza elvont alapjául és fordítva, a semmi a létet elvont alapjául, így a lét és a semmi egysége mint *igazság* fogalmazódik meg. Mindegyiket a tartalma összeköti a másikkal, s csak ilyen vonatkozásban lehetnek lényegileg azok, amik. Tehát a lét és a semmi *egyazonos*. A probléma gyökere éppen abban áll, hogy a hangsúly adott esetben a létre esik, holott ebben az egyazonosban – a lét és a semmi egyazonosságában –, már benne foglaltatik a lét is és a semmi is, és mint megkülönböztetetteket tartalmazza őket egyazonosként.

A lét és a semmi egyazonosságában tehát kimondjuk a terminusok azonosságát, de ez olyan azonosság, melyben a terminusok megkülönböztetetten is elének tárulnak és ebben áll a spekulatív gondolkodás sajátossága. Ez az egység Hegel szerint inkább elvont, spekulatív azonosságot fejez ki, egység helyett mondhatnánk még „elválaszthatatlanságot” és elválaszthatatlanságot”.³¹ Ettől az új megnevezéstől – az elválaszthatatlanságtól vagy elválaszthatatlanságtól – már csak egy lépés a gadameri spekulativitás összetartozása, hozzátartozása. Következésképp bármilyen módon próbáljuk felmutatni a semmit, az mindig kapcsolatban van a léttel, és fordítva, bármilyen módon

30 Vö. uo. 81.

31 Uo. 66.

próbáljuk felmutatni a létet, az mindig kapcsolatban van a semmivel.

2.3. Lét és semmi között

Mint láthattuk, ha a létet kizárólag mint létet, a semmit pedig kizárólag mint semmit vizsgáljuk, akkor elfedjük a közöttük levő viszony fotosságát. A közöttük húzóó távolság és közelség játékában alakul a lét mint lét és a semmi mint semmi. Ebből a perspektívából pedig az is fontossá válik, ami a lét és a semmi között van. Ha meg akarjuk érteni, hogy mi a lét és mi a semmi, akkor hagynunk kell háttérbe szorulni is magát a létet és a semmit, ahhoz, hogy a köztük lévő viszony vizsgálatából szemlélődve feltáruhasson a lét és a semmi, a maga létében és a maga semmiségében. A lét és a semmi ugyanis éppen a közöttük alakuló mozgásban válik önmagává, így a lét és a semmi éppen a mozgás maga, amely egy megkettőzódött dimenzió önmozgásaként tekinthető. A lényegi kérdés így nem abban az absztrakt azonosságrendszer erősítő kijelentésben rejlik, hogy a lét van és a semmi pedig nincs, hanem az egymáshoz való viszonyuk feltárása igényel alaposabb vizsgálatot.

A lét és a semmi viszonyában a lét és a semmi egyrészt kölcsönösen támogatja egymást, másrészt kölcsönösen felszámolja egymást, de úgy, hogy ez a felszámolás mindig csak részleges lehet. Támogatják egymást, mivel a lét a maga létét a semmi reaktivitásából meríti, a semmi a maga semmiségét pedig a lét aktivitásának következtében leli, mondhatni *ki vannak szolgáltatva egymásnak*, ahhoz, hogy önmagukként létezni tudjanak. Másrészt a lét és a semmi kölcsönösen felszámolják egymást részlegesen, azért csak részlegesen, mivel ha a lét a semmi totális felszámolójaként és fordítva, a semmi a lét totális felszámolójaként lépne fel, akkor már nem lenne sem lét, sem semmi. Ahhoz, hogy az egyik létezni tudjon, szükség van a másikra is, ha az egyik teljesen felszámolná a másikat, akkor azzal önmagát számolná fel, vagyis semmi nélkül nincs lét, és lét nélkül nincs semmi, a kettő együtt alkot egy univerzumot. Csak egymás viszonylatában azok, amik, a lét ugyanis vonzza a semmit

és a semmi is vonzza a létet, mindkét dimenzió egy *részleges* önfelszámolás és a másik részleges felszámolása, de ugyanakkor támogatása is.

3. A világ és az avilág spekulatív összetartozása

Amennyiben elfogadjuk a világ és az avilág, a lét és a nemlét, a semmi és a valami összetartozását és egymásra vonatkozását, akkor a következő lépésben a köztük lévő viszony milyenségét szükséges feltárni. Mint láttuk Hegel világosan érzékelteti a köztük lévő viszony mozzanatait, melyben a fenti dimenziók egységében a különbözőségük is helyet kap, de mégis egységként ragadhatóak meg. A köztük lévő viszony a gadameri filozófiai hermeneutika spekulativitásfogalmával ábrázolható a legkiválóbban, de úgy, hogy nem téveszthetjük szem elől a hegeli spekulatív dialektika gadameri spekulativitásfogalmának megelőlegését. Ha a spekulativitás kérdését vizsgáljuk, arra leszünk figyelmesek, hogy maga a spekulativitás egy olyan struktúra, amely több szinten megmutatkozik. Spekulatív struktúráról beszélhetünk a nyelv és a gondolkodás, a szó és ami benne megszólal, szó és dolog viszonyának tekintetében is. A következőkben a gadameri spekulativitás fogalmát értelmezve vizsgálom tovább a világ és az avilág, lét és semmi összetartozó viszonyát.

3.1. A tükröző és a tükrözött

A „spekulatív” szó 1800 körül kialakított jelentése a spekulatív gondolatok, spekulatív elmék értelmében a *tükröződé*sen alapul. A spekulatív ugyanis éppen a mindennapi tapasztalat dogmatizmusának az ellentéte – mutat rá Gadamer. Hegel a spekulativitás fogalmát az alany és az állítmány kapcsolatával szemlélteti. Nézete szerint az alany és az állítmány különbözősége megszűnik, megsemmisül a spekulatív tétel által. Az így létrejött azonosságban azonban nem szűnik meg alany és

állítmány különbözősége, hanem „egységük mint harmónia jön létre”.³²

Gadamer elgondolásában a spekulatív tükröződés a legtisztább értelmi visszaadása a *megfoghatatlannak*. Gadamernél a spekulativitást egyfajta tükröviszonyként kell elgondolni, ahol a tükröző a tükrözött tiszta megjelenése úgy, hogy ezek mindig egymáshoz tartoznak. Eredendően összetartozó egységben mutatkoznak meg, vagyis egy egység kétféle összetartozó, egymásra mutató megnyilvánulásai.

Szent Tamás hasonlatából kiindulva Gadamer a spekulativitást a tükörmotívummal igyekszik érthetővé tenni. Vagyis „a szó olyan, mint valami tükör, melyben a dolgot látjuk. De ennek a tükörnek az a sajátossága, hogy sehol sem megy túl a dolog képén. Semmi más nem tükröződik benne, csak ez az egyetlen dolog, úgyhogy a tükör, mely egész, mint egész csak a dolog képét [similitudo] adja vissza.” E hasonlat nagyszerűsége Gadamer szerint abban áll, hogy a szót a dolog tökéletes tükröződéseként fogja fel.

A spekulatív tehát tükröződésként, felcserélődésként érthető. „Mert hiszen az, hogy valami tükröződik egy másik valamiben, például a kastély a tóban, azt jelenti, hogy a tó visszaveri a kastély képét [...] Nincs magáért való léte, olyan, mint valami jelenés, amely nem maga a látvány, s amely mégis magát a látványt jeleníti meg tükörképszerűen”.³³ A spekulatív ebben az értelem-összefüggésben *megkettőzéseként* fogható fel, mely mégis valami egynek a létezése. (!)

A spekulativitás értelme tehát a tükröződésből érthető meg, a tükröződés pedig egy olyan viszonyulásmód, ahol a tükröző és a tükrözött úgy tartoznak össze, úgy tartoznak egymáshoz, hogy egyik léte elképzelhetetlen a másik nélkül. Nincs olyan tükör, mely ne tükrözné vissza az előtte álló képet, vagy olyan tükrözött, amely e tükröviszony nélkül tükröződhetne. Következésképp a tükröző és a tükrözött egymásra vonatkozása és összetartozása közel sem a szó vulgáris értelmében vett összetartozás, hanem –

³² Hegel, G. W. Fr.: *A szellem fenomenológiája*. 40.

³³ Uo. 323.

ahogyan Gadamer is rávilágít – ez olyan összetartozás, amelyben a tükröző és a tükrözött közti különbség nem akar különbözőség lenni, mivel összetartozásuk egység. Nincs önmagukért való létük, sőt elképzelhetetlen a tükör a tükrözött nélkül, és fordítva is érvényes az állítás, a tükrözött is feltételezi a tükröző meglétét. Elképzelhetetlen egyik léte a másik nélkül, olyan kétféle megmutatkozás ez, amely mégis egyvalaminek a létezése, egyvalaminek a megkettőződött megmutatkozása. Létezésük valami egynek a kétféle létezése és megmutatkozása, úgy, hogy a tükröző lényegi funkciója a tükrözött megmutatása, valamint a tükrözött is, mint olyan létezését a tükrözőből meríti, egymásból nyerik létjogosultságuk alapját és értelmüket egyaránt. Így feltételezik egymás létét, hogy létezni tudjanak, ezért beszélhetünk róluk egy egység kétféle összetartozó és elválaszthatatlan megmutatkozásaként; ezért spekulatívak.

A gadameri spekulativitás fogalmának gondolatrendszeréből szemlélve a világ és az avilág, a lét és a nemlét, a valami és a semmi összetartozása és egymásra vonatkozása a tükröző és a tükrözött összetartozása és egymásra vonatkozása felől tárható fel. A világ és az avilág, a lét és a nemlét, a valami és a semmi úgy tartoznak egymáshoz, ahogyan a tükrözőhöz a tükrözött. A lét így éppen a nemlét viszonylatában tud önmaga lenni, úgy lét, hogy magában hordja a nemlétnek a lehetőségét, ahogy a nemlét is magában hordozza a létnek a lehetőségét. Az összetartozásukban megmutatkozó különbözőségük egységében gondolhatóak el igazán. A lét is tulajdonképpen a nemlétben teljesedik ki kerek egészzé, ugyanígy a nemlét is a létben.

A valami és a semmi viszonylatában is ez a mozgás érvényesül, a semmi sem úgy semmi, hogy az valóban csak semmi lehetne, és fordítva, a valami sem úgy valami, hogy éppen ne lehetne semmi. A világ és az avilág tekintetében szintén fennáll ez az egymásra vonatkozó és összetartozó viszony. A világ sajátosságát is az adja, hogy mindig van valami, ami bekerülhet a világunkba, vagy adott esetben van, ami kiesik a világunkból. Wittgenstein szavaival élve „a világ mindaz, aminek

esete fennáll.”³⁴ de nem mindaz, aminek esete fennállhat, mindig van valami, ami bekerül a világba, vagy ami kiesik belőle.

Kitűnik tehát, hogy a lényeg nem az egyik vagy másik dimenzió elsődlegességén alapul, éppen azon van a hangsúly, hogy nem egyik vagy a másik dimenzió az elsődleges, vagyis sem a lét, sem a semmi nem lehet elsődleges, még akkor sem, ha – ahogyan Heidegger kiemeli –, elsősorban a létezőből kiindulva kell szemlélődni. Nem rangsorolhatóak a fenti dimenziók, hanem spekulatív összetartozásuk felől kell elgondolni őket, mivel mint egység léteznek. Persze ebben az egységben – mint kimutattuk – a különbözőségük is megragadható, de nem úgy, hogy ez valódi különbözőség lenne, hanem olyan értelemben, hogy egyik dimenzió a másik kifordítottjaként ragadható meg. Ebben a kifordítottságukban és egymásba játszásukban megmutatkozó különbözőség, és a különbözőségben feltáruuló egység az alapja a létük vagy nemlétük egyediségének és lehetőségének, kiemelve, hogy a köztük húzódó határ mindig egy képlékeny határ, amely által megvalósul az átjárás közöttük.

3.2. Összegzés

A spekulatív szemlélődés felől megnyíló út egy eredendő összetartozást igyekszik visszaállítani, ahol megszűnnek létezni különböző merev kategóriák, ezek inkább feloldódnak egymásban, mintsem kizárólag csak „szemben” állnának egymással, szembenállásukban ugyanis összetartozásuk és egymásra vonatkozásuk is felsejlik. A spekulatív gondolkodásban a szubjektív és az objektív, a valami és a semmi, a világ és az avilág eredendő összetartozása és egysége tárul fel a maga tisztaságában. Felszámolódni látszik az a szemlélet, miszerint, ahhoz hogy megismerhesstük a világot és benne magunkat, szét kell hasítani, szét kell bontani azokat az eredeti viszonyulásmódzatainkat, amelyek a világhoz és önmagunkhoz kötnek. Az általam vizsgált dimenziók ekképp összetartozásuk felől gondolhatóak el igazán, az összetartozásukban mutatkozik

34 Wittgenstein, L.: *Logikai filozófiai értekezés*. 1.

meg különbözőségük is, olyan különbözőségként, amely az egymásvonatkozásuk felől bontható ki, köszönhetően annak, hogy a lét és a semmi ugyanannak a dolognak a színe és visszája.

Mint láthatjuk, a spekulatív gondolkodás felőli problematizálás oda vezet, hogy a világ és az avilág, a lét és a nemlét, a semmi és a valami összetartozó egységként mutatja magát, úgy, hogy már-már csak összetartozásuk felől gondolható el széthasítottságuk lehetősége. Míg Heidegger elsősorban a létezőben látja a filozófia valódi és egyetlen témáját, addig Hegel éppen a lét és semmi összetapadásában és egységében ragadja meg a létezőt a maga *levésében*, amely éppen a lét és a nemlét találkozási gócpontja. Ez a levésben való összetalálkozása a létnek és a semminek, a lehetőségnek és a valóságnak – a heideggeri kifejezéssel élve az, ami *mi magunk vagyunk* – éppen bennünk találkozik össze. A vizsgált dimenziók összetalálkozása Hegel megfogalmazásában a *levés*, vagy Heidegger kifejezésével élve az, ami *mi magunk vagyunk*, az átmenet a lét és nemlét, a világ és az avilág, a semmi és a valami között. Ebben a levésben, mint átmenetben, a semmi és a valami tapad össze elválaszthatatlan egységgé, megőrizve különbözőségeik fennállását is. F. de Saussure papírlap-metaforája és Hegel dialektikája, valamint Gadamer spekulatív stuktúrája ugyanezt az összetartozást igyekszik szemléltetni. Ha Gadamer tükörhasonlatából indulunk ki, akkor amennyiben csak a létező felől vizsgálódnánk, annyiban csak egy lefedett tükörhöz hasonlíthatnánk a valamit, a létezőt, melyben rejtve maradna a nemléttel és a semmivel való összetartozó és egymásra vonatkozó viszonya, továbbá rejtve maradna a lét és a létező maga.

4. Az identitásprobléma újragondolásának szükségessége

A hermeneutikai vizsgálódások egyik lényeges mozzanata az *Önmagam* megértésének a feltárására irányul, valósuljon meg az a másikkal való viszonyom tükrében, vagy/és a szöveghez, nyelvhez, kultúrához, történetiségemhez való viszonyomban.

Ebben a tanulmányban viszont az válik problémává, hogy az identitás kérdésének milyen új horizontja tárul fel a lét és a semmi vonatkozásában?

Vizsgálódásaim láncszerűen éppen az identitásproblémához vezetnek el, egy olyan megvilágításban, ahol a léthez és a semmihez való *hozzátartozásunk* kap kiemelkedő szerepet. Mennyiben szükséges az identitás problémájának újragondolása a jelen kérdések összefüggésében? A vizsgált dimenziók összetartozása hogyan jelenik meg *bennem*? Hogyan képezi identitásom struktúramozzanatát a fent említett dimenziók kettősségében megmutatkozó egység?

Mindenekelőtt egy különleges létmódban, egy különleges identitásban, egy különleges „azonosságban” való levésről van szó. Ebben e különleges identitásban, mint nem-abszolút-azonosságban a valami és a semmi, a lét és a nemlét tapad össze elválaszthatatlan egésszé. Ebben a *mi magunkban*, a *levésünkben* ugyanúgy tartozunk hozzá a semmihez és a nemléthez, mint a léthez. Hegel szavaival élve „a létezés a lét és a semmi egyszerű egy-volta”. A levésben a lét és a semmi mutatkozik meg és találkozik össze tőlünk elválaszthatatlan, hozzánk tartozó bizonyosságként. A lét és a semmi összetapadása *bennünk* valósul meg egészként, és éppen a léttel és a semmivel való összetartozásunk az átmenet maga a két dimenzió között. Levésünk így a lét és a nem-lét, a világ és az avilág, a valami és a semmi egymásbafordulásának a talaja. Ezért identitásunk lényegi mozzanata ennek az átmenetnek a tudata, a létnek és a semminek a tudata.

Amennyiben az identitás kérdését a vizsgált dimenziók spekulatív összetartozása felől gondoljuk el, akkor az identitásunk egy olyan kört leíró megmutatkozásként és eltűnésként értelmezhető, ahol egyrészt a semmiből megvalósul az átfordulás a lehetőségek világába, ahonnan felbukkan, megmutatkozik a lét, másrészt viszont a létből is megvalósul a kihullás a lehetőségek, vagy éppen a lehetőségek nélküli világba. Így elmondható, hogy egyrészt a *mi magunk* bukkan fel és teljesedik ki a létben, másrészt pedig a lét maga mutatkozik meg bennünk. Ez a kiteljesedés azonban a semmihez való hozzátartozásunk által

válík igazán egészsé, ahol a semmiben való eltűnésünk megy végbe, ebben a mozgásban pedig a semmi veszi át az uralmat a lét felett, ahol a létünk tűnik el, zuhan bele a semmibe.

Ha azt tartjuk szem előtt, hogy a levésünkben a semmi viszonylagos eltűnése valósul meg a létben, vagyis a létünk bukkan elő a semmiből és az elmúlásunkban pedig a lét tűnik el a semmiben, vagyis a létünk bukik el a semmiben, akkor világosan belátható, hogy ezek az identitásunkat megalapozó mozgások ugyanannyira tekinthetőek eltűnésnek, mint megmutatkozásnak. A levésünk vonatkozásában annyira beszélhetünk megmutatkozásról, mint amennyire eltűnésről. Ahhoz, hogy valami megmutatkozhasson, egy másvalaminek el kell tűnnie. Az eltűnésnek és a megmutatkozásnak pedig – az identitáskérdés összefüggésében – az alanya éppen az *önmagam* vagy a *mi magunk*. Bennem és bennünk valósulnak meg azok a mozgások, amelyek által a lét és a semmi egymást támogatja és kölcsönösen és részlegesen felszámolja. Így az önmagam a maga létében megmutatkozás, de annyira megmutatkozás, mint amennyire eltűnés is. A lét és a semmi spekulatív megközelítésében az identitás egy olyan, a lét és a semmi játékában formálódó megmutatkozás és eltűnés, amelyben egy világ tárul fel és tűnik el.

Végkövetkeztetésképp a létnek és a semminek a spekulativitás gondolatrendszeréből kiépülő hozzátartozás-konceptiója kínálhat egy lehetőséget, egy potenciális választ arra a heideggeri kérdésre vonatkozóan, amely az ittlét végsőjére, a világ és az élet honnanjára, hovájára és mi célból-jára kérdez vissza